

УДК 069-056.2/.3(100)

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.17>

Валентина НАДОЛЬСЬКА

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності, Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, індекс 43025 (nadolsk65@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9621-0074>

Світлана ГАВРИЛЮК

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності, Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, індекс 43025 (romir1991@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5142-7464>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3002386/svitlana-havryliuk>

Scopus-Author ID: ABD-1806-2020

Бібліографічний опис статті: Надольська, В., & Гаврилюк, С. (2024). Міжнародний досвід упровадження музейної інклюзії. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 15(57). 151–187. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.17>

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ МУЗЕЙНОЇ ІНКЛЮЗІЇ

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати діяльність зарубіжних музеїв, спрямовану на подолання бар'єрів і перешикоду в отриманні доступу до музейних предметів, створюваних музейними закладами культурних послуг. **Методологія дослідження.** Основні аспекти проблеми розглядаються у статті на основі інституційного, комунікаційного, комплексного підходів, сукупності загальнонаукових та спеціальних методів. **Наукова новизна** дослідження полягає у спробі комплексного аналізу зарубіжних музейних практик взаємодії з людьми з інвалідністю, світових тенденцій поширення у музейному середовищі доступності, безбар'єрності та інклюзивності. **Висновки.** Як висновок у статті наголошується, що у сучасному музейному світі однією з головних визнається діяльність із налагодження різновекторної взаємодії із відвідувачами та врахування їхніх потреб. Зростає значення музеїв у процесах соціальної адаптації всіх категорій громадян, незалежно від їх фізичних чи ментальних особливостей, розвитку культурного середовища у напрямі його безбар'єрності та доступності. Музейна інклюзія базується на цінностях різноманітності, рівності, справедливості, співробітництва, участі. Діяльність зарубіжних музеїв щодо задоволення потреб людей із фізичними, ментальними, інтелектуальними та сенсорними розладами є системною, орієнтованою на можливості та запити різних груп відвідувачів, базується на новітніх наукових методиках і технічних розробках, комплексних стратегіях інклюзивного розвитку. Функції доступності для людей з інвалідністю у зарубіжному музейному середовищі включають фізичну доступність до експозицій; наявність відкритих субтитрів та аудіодискрипцій, тактильних елементів для експозицій; переклад екскурсій та експозиційного контенту мовою жестів; доступ до публічних та розробку спеціалізованих програм; використання музейних мобільних додатків; залучення людей з інвалідністю до популяризації музейних предметів. Дослідження міжнародного досвіду музейної інклюзії сприяє створенню нових форматів інклюзивної взаємодії людей з інвалідністю та об'єктів культурної спадщини у вітчизняному музейництві.

Ключові слова: музей, експозиція, музейне середовище, музейна інклюзія, доступність, безбар'єрність.

Valentyna NADOLSKA

PhD (History), Associate Professor, Department of Museum and Monument Studies, and Information-Analytical Activities, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13, Voli Av., Lutsk, Ukraine postal, code 43025 (nadolsk65@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9621-0074>

© Надольська Валентина, Гаврилюк Світлана, 2024

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

Svitlana HAVRYLIUK

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of Museum and Monument Studies, and Information-Analytical Activities, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13, Voli Av., Lutsk, Ukraine, postal code 43025 (romir1991@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5142-7464>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3002386/svitlana-havryliuk>

Scopus-Author ID: ABD-1806-2020

To cite this article: Nadolska, V., & Havryliuk, S. (2024). Mizhnarodnyi dosvid uprovdzhennia muzeinoi inkluzii [International experience of museum inclusion]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 15(57). 151–157. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.17> [in Ukrainian].

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF MUSEUM INCLUSION

Summary. *The purpose of this study is to analyze the activities of foreign museums aimed at overcoming barriers and obstacles in gaining access to museum objects created by museum institutions of cultural services. Research methodology.* The article considers the main aspects of the problem based on institutional, communication, complex approaches, and a set of general scientific and specific methods. **The scientific novelty attempts to comprehensively analyze foreign museum practices of interaction with people with disabilities, global trends in promoting accessibility, barrier-free, and inclusiveness in the museum environment. Conclusions.** In conclusion, the article emphasizes that in the modern museum world, one of the main activities is establishing multi-vector interaction with visitors and considering their needs. The importance of museums is growing in the social adaptation of all categories of citizens, regardless of their physical or mental characteristics, and the development of the cultural environment in the direction of barrier-free and accessibility. Museum inclusion is based on the values of diversity, equality, justice, cooperation, and participation. The activity of foreign museums in meeting the needs of people with physical, mental, intellectual, and sensory disorders is systematic, oriented to the possibilities and requests of different groups of visitors, based on the latest scientific methods and technical developments, and complex, inclusive development. Accessibility features for people with disabilities in the foreign museum environment include physical accessibility to exhibits; availability of open subtitles and audio scripts, tactile elements for expositions; translation of tours and exhibition content into sign language; access to public and development of specialized programs; use of museum mobile applications; involvement of people with disabilities in the popularization of museum objects. The international experience of museum inclusion contributes to new formats of inclusive interaction of people with disabilities and objects of cultural heritage in the national museum industry.

Key words: museum, exposition, museum environment, museum inclusion, accessibility, barrier-free, foreign museums.

Постановка проблеми. Музей як одна із ключових інституцій культурної сфери виступає чинником об'єднання соціальних спільнот навколо цінностей, історичної пам'яті та національної ідентичності. Згідно з оновленим визначенням Міжнародної ради музеїв (ICOM), «музей – це некомерційна, постійно діюча на службі суспільства організація, яка збирає, зберігає, досліджує, інтерпретує та експонує матеріальну і нематеріальну спадщину. Відкриті для громадськості, доступні та інклюзивні музеї сприяють різноманітності та стійкості світу. Їхня робота й комунікація ґрунтуються на засадах етики і професійності, за участю громад, пропонуючи різноманітний досвід для навчання, розваг, спонукаючи до роздумів та обміну знаннями (Нове визначення, 2022). Тому важливою є взаємодія якнайширшого кола різновікових груп відвідувачів із музейними предметами. Обмеженість доступу до музейних продуктів та послуг мають люди з інклюзією, що суперечить загальним принципам рівності та багатоманітності. Вітчизняні музеї в останні десятиріччя роблять важливі кроки на шляху формування інклюзивного середовища, доступності експозиції. Подальшому розширенню відповідних практик у вітчизняній музейній діяльності, розробці та впровадженню стратегій інклюзивного розвитку закладів культури, які здійснюють охорону та популяризацію культурної спадщини, сприятиме

вивчення та використання досвіду упровадження інклюзивних практик у музейному просторі світу, що актуалізує тему дослідження.

Аналіз досліджень. Вивчення проблем упровадження інклюзії у музейні практики започатковане вітчизняними дослідниками на початку XXI ст. За останні два десятиріччя з'явилася низка наукових розвідок, присвячених аналізу як теоретичних, так і практичних аспектів названої проблеми. Українські вчені звертаються до з'ясування сутнісних характеристик інклюзії загалом (В. Кушнір (Кушнір, 2022)). Низка статей музеєзнавців і музейників-практиків присвячена висвітленню реалізації проєктів музейної інклюзії в Україні (Ю. Ключко (Ключко, 2022), О. Міхно (Міхно, 2021), М. Ясеновська, О. Зіненко (Ясеновська, Зіненко, 2020)). Окремі публікації розкривають питання інклюзії відвідувачів з конкретними фізичними вадами (дисфункції слуху – О. Потимко, О. Бонковська (Потимко, Бонковська, 2017); інтелектуальними порушеннями – Р. Кравченко, Г. Рудик (Кравченко, Рудик, 2020)). Разом із тим тема актуальних міжнародних практик інклюзії в діяльності музеїв комплексно не висвітлювалася, а тому потребує ґрунтовного вивчення.

Мета статті – проаналізувати діяльність зарубіжних музеїв, спрямовану на подолання бар'єрів і перешкод в отриманні доступу до музейних предметів, створюваних музейними закладами культурних послуг.

Виклад основного матеріалу. Важливим складником трансформації музейного світу у XXI ст. стало перетворення музею з установи, що зберігає, вивчає і популяризує культурні цінності, на інституцію, орієнтовану на людину з її інтересами та прагненнями. Це передбачає розвиток культурного середовища у напрямі його безбар'єрності та доступності, збільшення рівня інклюзивності у музейній роботі.

Музейна інклюзія є складним процесом пошуку і запровадження ефективних методик та форм, які враховують питання багатоманітності, навчають співіснувати з відмінностями і розглядаються як стимул у залученні музейної аудиторії до надбань історико-культурної спадщини (Ключко, 2022). Вона дозволяє залучати до музейного простору соціальні групи, котрі раніше були виключені з музейної роботи у зв'язку з наявністю низки зовнішніх і внутрішніх перешкод. Інклюзивна діяльність базується на цінностях різноманітності, рівності, справедливості, співробітництва, участі.

Музейна інклюзія ставить за мету насамперед ліквідацію соціальної ізоляції, подолання соціальної ексклюзії (соціального виключення). «Музейна» інклюзія – це не лише універсальна адаптація простору і послуг: так, щоб людина з інвалідністю вільно й комфортно користувалася музеєм на рівних з іншими. Інклюзивною можна назвати ситуацію тоді, коли доступність ресурсу не має за умову публічне визнання людиною своєї інвалідності» (Семенік, 2020). Музейна інклюзія – процес активного включення у соціальне життя всіх категорій громадян, незалежно від їх фізичних чи ментальних особливостей (Міхно, 2021).

Досвід зарубіжних музеїв свідчить, що у процесі формування доступності музеїв для людей з інвалідністю важливо створити простір, у якому кожен відвідувач зможе почуватися вільно та не потребуватиме допомоги оточуючих. Тому діяльність музеїв спрямовується на задоволення потреб людей із фізичними, ментальними, інтелектуальними та сенсорними розладами. Світові музеї укладають нормативні документи, створюють спеціалізовані інформаційні блоки, присвячені всім складникам інклюзивної політики. Наприклад, на сайтах Метрополітен-музею, Смітсонівського інституту, Національного музею Сінгапуру та ін. є окремий розділ «Доступність», де можна ознайомитися із політикою установ щодо інституційної різноманітності, інклюзивності та рівного доступу (Accessibility at The Met, 2023; Accessibility for Visitors, 2023; Accessibility, 2024). В Україні така практика лише формується. Зокрема, на офіційному сайті Музею голодомору є окрема вкладка «Доступність», де висвітлена діяльність музею у цій галузі (Доступність, 2024). Музейні інституції України не мають окремих виписаних інституційних стандартів інклюзивності та здебільшого створюють музейні інклюзивні продукти та послуги, орієнтуючись на потреби окремих соціальних груп.

Необхідність розвитку безбар'єрного культурного середовища зумовила формування зарубіжними музеями універсального дизайну: зручного та привабливого простору, де кожен

відвідувач знаходить власний спосіб отримання інформації про експозицію. Часто музеї використовують додаткові предмети, які посилюють сприйняття експонату – музейного предмета: зразки тканин елементів одягу, прикрас чи інших об'єктів, що відтворені на картині. Наприклад, Музей історії мистецтва у Відні представив новий унікальний сервіс для людей, які мають проблеми зі слухом та зором. Ініціатива базується на використанні рельєфів, які забезпечують точне зображення конструкції шедеврів та їх численні деталі (Approaching, 2024). У багатьох музеях світу, зокрема в Луврі, Метрополітен-музеї, Лондонській національній галереї, для людей з інвалідністю доступні тактильні копії експозицій (скульптур, картин), створені за технологією 3D-друку. У Британському музеї використовуються інформаційні табло для людей із порушеннями зору, тактильні картини, книжки і брошури, а також спеціальні окуляри, що збільшують зображення.

Для незрячих відвідувачів або відвідувачів зі слабким зором у зарубіжних музеях розроблені путівники та карти шрифтом Брайля, великим друком, рельєфні зображення, що допомагають орієнтуватися під час відвідування музею. У більшості музеїв світу заздалегідь можна замовити екскурсовода або аудіозапис для людей з інвалідністю. Для глухих та слабочуючих відвідувачів передбачено медійні засоби, які мають відкриті субтитри.

Для людей з інвалідністю світові музеї реалізують низку спеціальних програм. У Метрополітен-музеї розроблено лекції для незрячих дітей, екскурсії для людей з порушенням слуху та проєкти для відвідувачів із невиліковними прогресуючими захворюваннями. У музеї більше десяти років функціонує програма для відвідувачів з деменцією, яка включає лекції про мистецтво та екскурсії. Однією з найкращих практик музею є реалізація проєкту «Seeing Through Drawing» («Дивлячись через малюнок»), який передбачає проведення уроків малювання для людей з частковою або повною втратою зору. Тактильний контакт і докладний опис експозицій дозволяє відвідувачам з інвалідністю відтворювати твори, які згодом експонуються у виставковій галереї музею (Seeing, 2023). Співробітники музею також проводять екскурсії мовою жестів, використовуючи «мультисенсорні станції», на яких відвідувачі досліджують експонати через запах, звук і музику, дотик, вербальні описи.

Цілісна стратегія музейної інклюзії розроблена та реалізується у Луврі. Для людей з інвалідністю тут створена фізична доступність: паркувальні місця, ліфти, інвалідні візки та індукційні петлі. У штаті музею працюють гіді, що володіють методиками роботи з людьми з інвалідністю; розроблені тактильні буклети, де представлені ключові твори мистецтва із рельєфними малюнками та шрифтом Брайля, доступні аудіотури та субтитровані відео про експозицію. Вхід для людей з інвалідністю та тих, хто їх супроводжує, є безкоштовним.

Такою ж комплексною є робота з людьми з інвалідністю у музеях Смітсонівського інституту. Окрім спеціалізованих екскурсій, тут доступні відеосерії-огляди предметів з колекцій музеїв мовою ASL (американська мова жестів). Для людей з порушеннями зору пропонується голосовий переклад та субтитри. Музеї пропонують аркуші з підказками, сенсорні карти, соціальні наративи та візуальні розклади, які розроблені, щоб допомогти людям з когнітивними та сенсорними вадами отримати задоволення від відвідування музеїв. Сенсорні карти демонструють кожен рівень виставки та виділяють зони, де звуки гучні, світло яскраве, де відвідувачі можуть скористатися тактильним сприйняттям об'єкта. На знайомстві з мистецтвом у невеликій групі базується програма «Побач мене у Смітсонівському американському художньому музеї», спрямована на покращення самопочуття людей із деменцією, осіб, які доглядають за ними (Dementia, 2023). Музей пропонує своїм відвідувачам копії експонатів, виготовлені за допомогою 3D-принтера. Їх огляд навпомацки дозволяє відвідувачу вивчити текстуру, масштаб та інші сенсорні характеристики копії музейного предмета, недоступні у разі візуального сприйняття. Тактильні засоби часто поєднані з принципами аудіодискрипції – словесними описами для незрячих та слабозорих людей візуального складника предметів, експозиції загалом.

У музеях Австрії, зокрема художньому музеї Альбертіна, для людей з порушенням слуху доступний тур мовою жестів. Музей історії мистецтва організовує екскурсії для людей з деменцією, проводить екскурсії мовою жестів. Музей пропонує сенсорні екскурсії, у ході яких люди

з порушенням зору отримують детальний опис картин і можуть взаємодіяти із тактильними матеріалами (Kunsthistorisches, 2023).

Цікавою є практика соціалізації людей з інвалідністю, розроблена Музеєм сучасного мистецтва в Бонні. Для людей із хворобою Альцгеймера співробітники музею створили програму «Кольори у голові». У межах програми для відвідувачів проводять екскурсію, після якої пропонують створити власний твір мистецтва (Museum, 2024). У Національному музеї Сінгапуру дітям з аутизмом видають сенсорні сумки, що містять навушники, сенсорні карти, візуальний розклад та сенсорні іграшки (Accessibility, 2024).

Першим музеєм в Європі, який запропонував своїм відвідувачам відеогід на трьох мовах жестів – бельгійській, фламандській та англійській – став брюссельський Музей Рене Магрітта (Visitors, 2024). Відеогід музею дає можливість відвідувачам з порушенням слуху поглибити своє знайомство з експозицією музею. У Музеї американського мистецтва Вітні (Нью-Йорк) для людей з інвалідністю доступні відеотури, які включають цикл коротких відеоекскурсій американською мовою жестів. Їх проводять музейні педагоги із порушеннями слуху. Реалізація названого проєкту дозволяє співробітникам музею розширити культурні можливості для глухих і слабочуючих людей, а також створити словник термінів мовою жестів у галузі сучасного мистецтва. Для людей із порушенням зору така інформація представлена в рельєфно-графічній формі або у вигляді об'ємних макетів (Whitney, 2023).

Для розширення комунікації із людьми з інвалідністю музеї світу широко використовують мобільні додатки. Наприклад, у Смітсонівському музеї авіації та космонавтики доступна програма Служба мобільної інформації та вербального опису. Aira Access – безкоштовний додаток, який допомагає відвідувачам з порушенням зору отримати візуальні описи експозицій. Відвідувачі можуть завантажити програму Aira на смартфон, підключитися до безкоштовного Wi-Fi та використовувати її під час відвідування музею (Public, 2024).

У сучасних музейних установах застосовують музейні мобільні додатки, що допомагають людям із порушенням слуху: вся аудіоінформація представлена у вигляді тексту і зручна для сприйняття. Практикою застосування таких додатків відомий Бостонський музей образотворчого мистецтва (Museum, 2023). Дизайн додатка побудований таким чином, що його контент є доступним для всіх відвідувачів музею. Мобільний додаток, який пропонує відвідувачам Музей Гуггенхайма, також пропонує вербальні описи експозиції; його дизайн дозволяє здійснювати виключно сенсорне управління, що зручно для людей із порушеннями слуху (Guggenheim, 2024).

У Національній галереї портретів Смітсонівського американського художнього музею відвідувачам представлені аудіовізуальні описи низки портретів президентів США із постійної колекції. Описи призначені для сліпих або людей зі слабким зором та використовують точну, спонукальну мову, щоб передати візуальний образ мистецтва, та є однаково цінними для зрячих відвідувачів, які прагнуть детальнішого сприйняття творчості. Описи можна переглянути й на сторінці Audio Portrait Descriptions або в додатку SmARTify (Audio, 2024).

Функціонують навігаційні системи, які допомагають відвідувачам з інвалідністю самостійно орієнтуватися в будівлі музею та його експозиції. Наприклад, у Кембриджі для музеїв розроблена технологічна інновація ByteLight. Вона базується на використанні світлодіодного освітлення та допомагає відвідувачу зі смартфоном орієнтуватися і досліджувати внутрішнє середовище музею у режимі реального часу (Sigmond, 2013).

Висновки. Отже, функції доступності для людей з інвалідністю у зарубіжному музейному середовищі включають низку складників: фізична доступність представлена наявністю карт доступності; безкоштовне користування засобами пересування, інвалідними візками; наявність відкритих субтитрів та аудіодискрипцій для експозицій; наявність та доступність тактильних елементів; переклад екскурсій та експозиційного контенту мовою жестів; доступ до публічних програм; допоміжні пристрої для прослуховування, аудіоописи та субтитри.

Практика впровадження інклюзії зарубіжними музеями свідчить про важливість та пріоритетність на сучасному етапі формування політики доступності музею. Світові музеї роз-

робляють та впроваджують різноманітні технології та програми для людей з інвалідністю. Системна політика формування доступу до музейних продуктів та послуг сприяє соціалізації людей з інвалідністю та їх доступу до культурної світової спадщини. Безбар'єрне музейне середовище впливає на самооцінку людей з інвалідністю, підвищуючи рівень їх залученості до суспільних процесів, здійснює освітній і виховний вплив, формує нові уміння й компетенції, які є важливими для самореалізації та самоорганізації особистості. Дослідження міжнародного досвіду музейної інклюзії сприяє створенню нових форматів інклюзивної взаємодії людей з інвалідністю та об'єктів культурної спадщини у вітчизняному музейництві.

Джерела та література

- Доступність / Музей голодомору. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/accessibilities/> (дата звернення: 22.12.2023).
- Ключко, Ю.М.** (2022). Сучасні соціокультурні практики інклюзії в діяльності музеїв. *Питання культурології*. Вип. 39, с. 141–150. doi: 10.31866/2410-1311.39.2022.256913
- Кравченко, Р., & Рудик Г.** (2020). Доступність музеїв для людей з інтелектуальними порушеннями : методичні рекомендації. Київ. 76 с.
- Кушнір, В.** (2022). Інтерактивність, інклюзія та партисипація як магістральні лінії інноваційних практик музейної роботи. *Народознавчі зошити*. № 1 (163), с. 16–30. doi: <https://doi.org/10.15407/nz2022.01.016>
- Міхно, О.** (2021). Інклюзія як напрям роботи Педагогічного музею України. *Art museum: минуле і сьогодні : збірник наукових статей*. Вип. III. Чернігів. С. 53–57.
- Нове визначення музею затвердила Міжнародна рада музеїв ICOM. 25.08.2022. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/2222> (дата звернення: 05.12.2023).
- Потімко, О.З., & Бонковська, О.Б.** (2017). Аудіодискрипція в Україні : методика коментування творів мистецтва для осіб з дисфункцією зору. Львів : Афіша. 61 с.
- Семенік, О.** (2020). Інклюзія – це спроба пізнати іншого: культурні проекти про інклюзивні програми. URL: <https://creativeeurope.in.ua/posts/inclusion-in-cultural-projects> (дата звернення: 20.12.2023).
- Ясеновська, М., & Зіненко, О.** (2020). Кращі практики інклюзії. Friedrich Ebert Stiftung. 32 с.
- Accessibility at The Met / The Metropolitan Museum of Art. URL: <https://www.metmuseum.org/learn/accessibility> (дата звернення: 24.12.2023).
- Accessibility for Visitors / Smithsonian Institution. URL: <https://www.si.edu/visit/VisitorsWithDisabilities> (дата звернення: 17.12.2023).
- Accessibility / National Museum of Singapore. URL: <https://www.nhb.gov.sg/nationalmuseum/visitor-information/nmsquicklinkretailvenue/rental/accessibility> (дата звернення: 17.01.2024).
- Approaching art from a new angle. URL: <https://www.wien.info/en/travel-info/accessible-vienna/accessible-museums-338206> (дата звернення: 14.01.2024).
- Audio Descriptions of Presidential Portraits / National Portrait Gallery, Smithsonian. URL: <https://npg.si.edu/learn/access-programs/audio-portrait-descriptions> (дата звернення: 03.01.2024).
- Dementia Programs / American Art Museum and its Renwick Gallery. URL: <https://americanart.si.edu/education/adult/dementia-programs> (дата звернення: 19.12.2023).
- Guggenheim Museum. URL: <https://www.guggenheim.org/> (дата звернення: 03.01.2024).
- Kunsthistorisches Museum Wien. URL: <https://www.khm.at/en/learn/art-education/inclusive-art-education/> (дата звернення: 19.12.2023).
- Museum of Fine Arts Boston. URL: <https://www.mfa.org/visit> (дата звернення: 20.12.2023).
- Public Programs / National Air and Space Museum. URL: <https://airandspace.si.edu/visit/museum-dc/visiting-tips#accessibility> (дата звернення: 03.01.2024).
- Seeing Through Drawing. URL: <https://www.metmuseum.org/events/programs/met-creates/visitors-disabilities/seeing-through-drawing> (дата звернення: 16.12.2023).
- Sigmond Catherine (2013). Science in Museums: Cambridge Startup ByteLight Brings LED-based Navigation to the Museum of Science. 23.01.2013. URL: <https://sites.tufts.edu/museumstudents/2013/01/23/science-in-museums-cambridge-startup-bytelight-brings-led-based-navigation-to-the-museum-of-science/> (дата звернення: 03.01.2024).
- Visitors requiring assistance / Magritte Museum. URL: <https://fine-arts-museum.be/en/visit/planning-my-visit/visitors-requiring-assistance> (дата звернення: 03.01.2024).
- Whitney Museum of American Art. URL: <https://whitney.org/visit/access> (дата звернення: 20.12.2023).

References

- Dostupnist / Muzei holodomoru [Availability / Museum of the Holodomor]. Retrieved from: <https://holodomormuseum.org.ua/accessibilities/> (Last accessed: 22.12.2023) [in Ukrainian].
- Kliuchko, Yu.M.** (2022). Suchasni sotsiokulturni praktyky inkliuzii v diialnosti muzeiv [The modern sociocultural practices of inclusion in the activities of museums]. *Pytannia kulturolohii – Issues in cultural studies*, 39, 141–150 [in Ukrainian].
- Kravchenko, R., & Rudyk, H.** (2020). Dostupnist muzeiv dlia liudei z intelektualnymy porushenniamy: metodychni rekomendatsii [Accessibility of museums for people with intellectual disabilities: guidelines]. Kyiv [in Ukrainian].
- Kushnir, V.** (2022). Interaktyvnist, inkliuziia ta partysypatsiia yak mahistralni linii innovatsiinykh praktyk muzeinoi roboty. *Narodoznavchi zoshyty – The Ethnology notebooks*, 1 (163), 16–30 [in Ukrainian].
- Mikhno, O.** (2021). Inkliuziia yak napriam roboty Pedagogichnoho muzeiu Ukrainy [Inclusion as a direction of work of the Pedagogical Museum of Ukraine]. *Art museum: mynule i sohodennia*. Zbirnyk naukovykh statei. Vyp. III. Chernihiv, 53–57 [in Ukrainian].
- Nove vyznachennia muzeiu zatverdyla Mizhnarodna rada muzeiv ICOM [The new definition of the museum was approved by the International Council of Museums]. 25.08.2022. Retrieved from: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/2222> (Last accessed: 05.12.2023) [in Ukrainian].
- Potymko, O.Z., & Bonkovska, O.B.** (2017). Audiodyskrypsiia v Ukraini: metodyka komentuvannia tvoriv mystetstva dlia osib z dysfunktsiieiu zoru [Audio description in Ukraine: a method of commenting on works of art for people with visual impairment]. Lviv: Afisha [in Ukrainian].
- Semenik, O.** (2020). Inkliuziia – tse sproba piznaty inshoho: kulturni proiekty pro inkliuzivni prohramy [Inclusion is an attempt to know another: cultural projects about inclusive programs]. Retrieved from: <https://creativeeurope.in.ua/posts/inclusion-in-cultural-projects> (Last accessed: 20.12.2023) [in Ukrainian].
- Yasenovska, M., & Zinenko, O.** (2020). Krashchi praktyky inkliuzii [The best practices for inclusion]. Friedrich Ebert Stiftung [in Ukrainian].
- Accessibility at The Met / The Metropolitan Museum of Art. Retrieved from: <https://www.metmuseum.org/learn/accessibility> (Last accessed: 24.12.2023) [in English].
- Accessibility for Visitors / Smithsonian Institution. Retrieved from: <https://www.si.edu/visit/VisitorsWithDisabilities> (Last accessed: 17.12.2023) [in English].
- Accessibility / National Museum of Singapore. Retrieved from: <https://www.nhb.gov.sg/nationalmuseum/visitor-information/nmsquicklinkretailvenue rental/accessibility> (Last accessed: 17.01.2024) [in English].
- Approaching art from a new angle. Retrieved from: <https://www.wien.info/en/travel-info/accessible-vienna/accessible-museums-338206> (Last accessed: 14.01.2024) [in English].
- Audio Descriptions of Presidential Portraits / National Portrait Gallery, Smithsonian. Retrieved from: <https://npg.si.edu/learn/access-programs/audio-portrait-descriptions> (Last accessed: 03.01.2024) [in English].
- Dementia Programs / American Art Museum and its Renwick Gallery. Retrieved from: <https://americanart.si.edu/education/adult/dementia-programs> (Last accessed: 19.12.2023) [in English].
- Guggenheim Museum. Retrieved from: <https://www.guggenheim.org/> (Last accessed: 03.01.2024) [in English].
- Kunsthistorisches Museum Wien. Retrieved from: <https://www.khm.at/en/learn/art-education/inclusive-art-education/> (Last accessed 19.12.2023) [in English].
- Museum of Fine Arts Boston. Retrieved from: <https://www.mfa.org/visit> (Last accessed: 20.12.2023) [in English].
- Public Programs / National Air and Space Museum. Retrieved from: <https://airandspace.si.edu/visit/museum-dc/visiting-tips#accessibility> (Last accessed: 03.01.2024) [in English].
- Seeing Through Drawing. Retrieved from: <https://www.metmuseum.org/events/programs/met-creates/visitors-disabilities/seeing-through-drawing> (Last accessed: 16.12.2023) [in English].
- Sigmond Catherine (2013). Science in Museums: Cambridge Startup ByteLight Brings LED-based Navigation to the Museum of Science. Retrieved from: <https://sites.tufts.edu/museumstudents/2013/01/23/science-in-museums-cambridge-startup-bytelight-brings-led-based-navigation-to-the-museum-of-science/> (Last accessed: 03.01.2024) [in English].
- Visitors requiring assistance / Magritte Museum. Retrieved from: <https://fine-arts-museum.be/en/visit/planning-my-visit/visitors-requiring-assistance> (Last accessed: 03.01.2024) [in English].
- Whitney Museum of American Art. Retrieved from: <https://whitney.org/visit/access> (Last accessed: 20.12.2023) [in English].

Стаття надійшла до редакції 29.01.2024 р.
Стаття рекомендована до друку 20.02.2024 р.